

ефективності діяльності співробітників органів внутрішніх справ // Вісник Університету внутрішніх справ, 1998, Вип. 3-4; Гоц В.Я., Лаврінченко О.В. Правове регулювання праці співробітників міліції // Вісник Університету внутрішніх справ, 1996, Вип. 1. 6. Кравченко Ю.Ф. Актуальні проблеми розвитку міліції України на порозі ХХІ століття // Вісник Університету внутр. справ. 1999. Вип. 8. 7. Ануфрієв М.І. Система підготовки та перепідготовки персоналу органів внутрішніх справ України // Вісник Університету внутр. справ. 1999. Вип. 8. 8. Ануфрієв М.І. Динаміка дисципліни і законності серед особового складу органів внутрішніх справ України // Вісник Університету внутр. справ. 1998. Вип. 3-4. 9. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України. Х., 1998. 10. Венедиктов В.С. Напрямки вдосконалення соціально-правового захисту працівників ОВС // Вісник Університету внутр. справ. 1999. Вип. 8. 11. Савченко А.О. Контракт як юридична форма соціально-правового захисту працівників органів внутрішніх справ у службово-трудових відносинах // Вісник Університету внутр. справ. 1999. Вип. 8. 12. Князькова Л.М. Пенсионное обеспечение работников ОВД как составная часть социальной защиты // Вісник Університету внутрішніх справ, 1999, Вип. 8.; История милиции Украинской ССР: в 2 т. К., 1969. Т.1. 13. Комзюк А.Т. Застосування заходів дисциплінарного впливу до працівників органів внутрішніх справ, які вчинили адміністративні проступки // Вісник Університету внутр. справ. 1999. Вип. 8. 14. Іншія М.І. Правовий захист працівників органів внутрішніх справ у зв'язку із зороченням штатів // Вісник Університету внутр. справ. 1999. Вип. 8.

Надійшла до редколегії 16.06.2000

*І.М. Бацько, ст. викл. Дніпропетровського юридичного ін-ту
МВС України*

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКАДАДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩИХ ЮРИДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Сьогодні в системі освіти МВС України накопичений великий досвід підвищення ефективності практичного навчання спеціалістів-юристів для органів внутрішніх справ. Ефективність навчання в юридичних навчальних закладах МВС України безпосередньо залежить від побудови навчального процесу, його раціонального планування, функціонування і розвитку відповідно до тенденцій науково-технічного прогресу, досягнень теорії і практики, динаміки цілей і завдань підготовки спеціалістів, методологічних і дидактичних обґрунтувань цієї підготовки. Навчальний процес за своїми основними структурними і функціональними елементами і показниками (зміст навчання, діяльність викладачів і наукових співробітників, методи і форми навчання, засоби навчання, навчальна робота слухачів, оцінка навчання) потребує певної організації. Протиріччя типу «масовість-індивідуалізація», що виникають при цьому, можуть швидко долатися лише при широкому використанні новітніх досягнень різноманітних наук і сучасних технічних засобів (часамперед, комп'ютерних).

Зміст навчання визначається робочими програмами і навчальними планами, які по окремих дисциплінах повинні постійно оновлюватися з урахуванням цілей і завдань навчального процесу в сучасний момент, досвід

викладання дисциплін і побажань базових органів внутрішніх справ і слухачів щодо одержання необхідних їм знань у відповідній галузі.

Навчання – це динамічний процес, тому одним з основних напрямків його удосконалення у відомчих навчальних закладах юридичної освіти МВС України є диференціація змісту освіти в залежності від різноманітних навчальних дисциплін і практичних завдань, які вирішуватимуть випускники у правоохоронній діяльності.

За результатами спеціально проведених нами опитувань керівників підрозділів¹, у які були направлені випускники Дніпропетровського училища міліції МВС України² для проходження подальшої служби, а також з окремих бесід із старшими колегами наших випускників виявлено, що найбільші труднощі у молодих співробітників викликає провадження складних слідчих дій, у яких бере участь від 3 і більш учасників судочинства (огляди, пред'явлення для впізнання, виїмки, обшуки, відтворення обстановки й обставин події та ін.). Ці труднощі обумовлені необхідністю одночасного виконання слідчим різноманітних за характером і змістом видів діяльності: керівництво злагодженою діяльністю всіх учасників процесуальної дії (експерта-криміналіста щодо виявлення і фіксації слідів і предметів; понять по сприйняттю того, що відбувається; діями статистів при пред'явленні для впізнання тощо), спостереження за їхньою поведінкою і психологічними реакціями (особливо обшукуваних осіб і тих, чі показання піддаються перевірці при відтворенні обстановки і обставин події), фіксація перебігу і результатів процесуальних дій у протоколі Подібна діяльність природно викликає труднощі не тільки в молодих і недосвідчених співробітників, але й у співробітників, що мають багаторічний досвід практичної правозастосовчої діяльності.

Деякі з випускників не в повній мірі володіють твердими навиками правильного проведення окремих слідчих дій, складання кримінально-процесуальних документів, зокрема, протоколів слідчих дій і додатків до них, що може негативно впливати на кінцеві результати правоохоронної діяльності.

Ці обставини зумовлюють необхідність проведення спеціальних тренувань на практичних заняттях по складанню кримінально-процесуальних актів і, особливо, протоколів перелічених слідчих дій. В зв'язку з цим на кафедрі кримінального процесу і криміналістики Дніпропетровського юридичного інституту МВС України вже досить тривалий час провадяться роботи щодо удосконалення навчального процесу з метою підвищення його ефективності.

Специфічною особливістю системи юридичного навчання у вузах МВС України є те, що керований об'єкт у цій системі (той, хто навчається) є одночасно і суб'єктом, який керує власною активністю. Виходячи зі ступе-

¹ Всього було опитано 120 осіб за спеціально розробленою анкетною.

² Постановою Кабінету Міністрів України від 1 вересня 1997 року № 945 Дніпропетровське училище міліції МВС України було ліквідовано, а на його базі створено Дніпропетровський юридичний інститут МВС України.

ню інтенсивності активності того, кого навчають, методи навчання умовно поділяють на два класи: *традиційні й активні*.

До методів *традиційного навчання* прийнято відносити: лекцію, вправу, практичні та семінарські заняття, екскурсії.

У свою чергу, до методів *активного навчання* відносять: програмоване навчання, підготовку курсової роботи, проведення дискусій, виїзних занять, аналіз ситуацій, ділові ігри, деякі методи прискореного навчання тощо.

Класифікація і термінологія дидактичних методів остаточно не затвердилася, різні автори неоднаково іменують той або інший вид, засіб навчального процесу – методом або формою. У теоретичному і практичному планах будь-який засіб навчального процесу може розглядатися як форма навчання і як метод навчання. У логічному плані мова йде про співвідношення сумісних понять, обсяги яких можуть збігатися цілком або збігатися в головному. Практично кожний засіб навчання відрізняється від іншого особливим сполученням прийомів навчання, серед яких один або два є домінуючими, тобто такими, що визначають зміст і назву методу навчання, і які впливають як на побудову навчального процесу, так і на назву форми. Тому ми будемо користуватися поняттям методу навчання як загальним поняттям, невіддільним від будь-якої діяльності викладача і слухачів.

Отже, з одного боку, під методом навчання розуміється засіб організації навчально-виховного процесу для досягнення дидактичної і соціальної цілей. З іншого боку, метод навчання – це вид взаємодії викладача і слухача, що віддзеркалює визначене сполучення методів викладання і навчання. Різноманітні методи навчання дозволяють викладачеві управляти пізнавальною діяльністю слухачів і виховувати в них гуманістичний світогляд і діалектичне мислення, а слухачам – опановувати знаннями, уміннями і навиками, розвивати пізнавальні здібності та самостійність.

Встановлення методів навчання відбувається шляхом узагальнення найбільш ефективних педагогічних дій відповідно до принципів навчання, при цьому велика роль відводиться експерименту.

Характерною рисою активних методів навчання є активізація пізнавальної діяльності слухача шляхом його безпосередньої активної участі в навчальному процесі, коли створюються такі умови, в яких він не може бути пасивним і повинен активно обмінюватися знаннями і досвідом роботи з іншими слухачами.

Методи активного навчання спираються на такі дидактичні принципи: системність, науковість, ідейність, активну участь, мотивацію (відповідальність, потреба, привабливість, конкретність, життєвість), індивідуальний підхід, зворотній зв'язок, доступність сприйняття, міцність і надійність знань, принцип неповної інформації, важливість людських відносин.

Що дають слухачеві методи активного навчання? Відповідаючи на це запитання, слід зазначити, що методи активного навчання: розвивають аналітичне мислення й навчають переконливо і ясно викладати свої думки і точку зору; стимулюють уміння аргументувати свою позицію і доказувати правильність прийнятого рішення; активізують процес навчання і діяльність його учасників; привчають до пошуку, дослідження, опрацювання та

оцінки інформації; навчають знаходити причини явищ, аналізувати і синтезувати їх, встановлювати залежності між причинами і наслідками; розвивають здатність ставити проблеми й організовувати успішну роботу щодо їхнього розв'язання; навчають приймати рішення в умовах непевності або на основі неповної інформації, одержувати необхідну інформацію, вибирати критерії і знаходити за їх допомогою оптимальні рішення; прищеплюють уміння дискутувати і спілкуватися з іншими особами, навчатися досвіду і навикам інших, розуміти їхню поведінку; скорочують час від одержання теоретичних знань до їхнього практичного застосування; сприяють визначенню рівня накопичених знань і зрозумінню необхідності безперервного підвищення кваліфікації; індивідуалізують навчання; навчають постійно збагачуватися новими досягненнями науки і техніки, цінувати колективну роботу і розуміти значення використання знань і досвіду різних спеціалістів; розвивають особисті якості слухача.

При виборі того або іншого методу навчання беруть до уваги такі чинники: цілі і зміст навчання, знання методу викладачами, склад тих, кого навчають, матеріальні умови (місце, час і тривалість навчання, його одичність, технічні засоби), рівень засвоєння одержаних знань і навичок.

Традиційні й активні методи навчання застосовуються на кафедрі в різноманітних сполученнях і комбінаціях. Правильна організація навчального процесу будується на оптимальному співвідношенні цих методів у кожному конкретному випадку викладання-навчання.

Розглянемо деякі активні форми навчання, що можуть ефективно застосовуватися при вивченні курсу кримінального процесу і криміналістики.

Метод аналізу конкретних ситуацій полягає у вивченні, аналізі й ухваленні процесуального рішення в ситуації, що виникла, і триває в результаті певних юридичних фактів або може виникнути при визначених обставинах у діяльності конкретного органу (підрозділу, служби тощо) у певний момент часу.

Ситуація – це сукупність взаємозалежних факторів, явищ і проблем, що характеризують конкретний період або подію в правоохоронній або правозастосовчій діяльності ОВС і потребуючих від суб'єкту відповідних рішень, розпоряджень та інших активних дій.

За навчальною функцією слід розрізняти чотири види ситуацій: а) *ситуацію-проблему*, коли слухачі знаходять причину виникнення проблеми і розв'язують її; б) *ситуацію-оцінку*, коли слухачі дають оцінку прийнятним рішенням; в) *ситуацію-ілюстрацію*, коли слухачі одержують приклади по основних темах курсу на підставі вже вирішених проблем; г) *ситуацію-вправу*, коли слухачі тренуються в розв'язанні неважких задач, використовуючи вже ухвалені раніше положення та рішення або керуються аналогічними рішеннями.

За характером і цілями викладання можуть бути такі методи аналізу ситуацій, як: а) методи аналізу класичної, природної або проблемної ситуації; б) метод інциденту; в) метод розбору ділової кореспонденції; г) метод раціонального використання інформації тощо.

Розробка ситуацій складається з таких етапів, як: а) вибір теми і методу; б) визначення джерела одержання матеріалу; в) збір матеріалу; г) визначення структури і композиції ситуації; д) текстуальне викладення ситуації; е) випробування і доробка ситуації.

Опис ситуації може бути докладним або реферативним.

Докладний опис ситуації доцільно представляти за визначеною схемою, що відпрацьована під час узагальнення існуючих описів ситуацій і може бути подана в такому вигляді.

1. *Назва*. Вона повинна бути, як правило, точною, стислою і, водночас, характерною, відбивати сутність ситуації, легко запам'ятовуватися. 2. *Джерело*. Джерелами ситуації можуть бути реальні події, факти, висновки службових розслідувань, результати досліджень, практичний досвід органу (підрозділу), вигаданий випадок тощо. Але в усіх цих випадках треба зазначити всі необхідні відомості про інформаційне джерело ситуації, якщо це недоцільно, то варто зазначити абстрактне джерело інформації. 3. *Опис* здійснюється в оповідальній формі з виділенням таких основних елементів:

– передумови ситуації (викладення умов функціонування установи, служби, структурного підрозділу, причини виникнення ситуації тощо);

– ядра ситуації (виділення центрального елемента ситуації, визначення дійових сторін, учасників і опис їхніх позицій, зв'язків, обмежень, критеріїв і правил поведінки);

– наслідків ситуації.

4. *Мета*. Викладаються навчальні цілі аналізу ситуації, вказується, де й у якому ракурсі вони повинні бути досягнутими. 5. *Композиція*. Визначається можливість виділення підпроблем, здійснюється структурний аналіз ситуації. 6. *Рішення слухачів*. Пропонуються всі можливі рішення, що можуть бути прийнятні слухачами, а при можливості – надається зразковий перелік рішень. 7. *Рішення викладача*. Дається перелік рішень, що можуть бути прийнятні викладачем. 8. *Координація*. Визначається зв'язок між прийнятими рішеннями, даються рекомендації по використанню інформації, аналізуються можливі наслідки прийнятих рішень. 9. *Асоціативні ситуації*. Приводяться відомі ситуації, з яких можуть бути запозичені процесуальні рішення. 10. *Висновок*. Підведення підсумків викладачем, його методичні рекомендації та поради слухачам.

Реферативний опис ситуації складається з таких елементів: а) назва ситуації; б) автор реферату; в) навчальна мета; г) ключові слова; д) вихідні дані; е) інші відомості, цифри та дані (якщо вони потрібні).

Метод ділових (управлінських) ігор в системі підготовки юристів-спеціалістів і кваліфікованих керівників органів внутрішніх справ також набуває велике значення в останній час.

Ділова гра – це імітаційний правозастосовчий процес, у котрому його учасники відповідно до цілей і правил гри приймають рішення й організують виконання вже прийнятих процесуальних рішень у конкретній обстановці взаємозалежних між собою юридичних ситуацій.

Імітаційний процес являє собою експеримент, що відтворює перебіг функціонування системи в часі. Ділова гра є видом людської діяльності в

умовній практиці правозастосовчої діяльності. При цьому результати такої діяльності мають важливе реальне значення для уявлення проблемних питань в упорядкованому вигляді, їхнього юридичного аналізу і розв'язання.

Ділова гра характеризується такими загальними рисами:

1) життєвість і типовість конкретних ситуацій, розглянутих у моделі застосування норм права. Наявність обстановки, в умовах котрої необхідно проводити правовий аналіз проблемних ситуацій і приймати юридичне рішення; 2) відсутність повної інформації, розв'язання питання в умовах непевності, ризику або протидії, неможливість повної формалізації задачі; 3) наявність конфліктності (як це найчастіше буває в реальному житті) і прихованих резервів; 4) динамічність процесу застосування норм права, можливість впливу на кінцеві результати ситуації рішень, прийнятих у попередні моменти часу; 5) наявність діючих осіб у системі застосування норм права (гравців, що виконують ролі посадових осіб; гравців-експертів; гравців-організаторів, що готують матеріали, видають інформацію і направляють перебіг гри); 6) наявність правил і регламенту гри.

Опис ділової гри містить у собі розгорнутий виклад у вільній формі сутності гри і послідовності її виконання. У нього вводиться перелік і описування усіх етапів із вказівкою початкових і кінцевих результатів, відзначаються моменти рубіжних дій, виділяються організаційні питання, надається блок-схема проведення ділової гри. Опис ділової гри може бути замінено сценарієм. Методичні вказівки, інструкції гравцям, варіанти рішень, допоміжні документи у вигляді довідок, таблиць, схем, плакатів тощо. Усе це поміщається в загальному описі ділової гри. Якщо гра складається з окремих етапів, то опис кожного окремого фрагменту носить той же характер і форму, що і для гри в цілому.

Застосування методів аналізу ситуацій і ділових ігор не переслідує мети використовувати їх на практичних заняттях просто заради застосування як методів. Вони є засобами активізації і підвищення процесу навчання і допомагають насично демонструвати слухачам як на практиці діють принципи кримінального судочинства, за яким алгоритмом буде утворюватися схема проведення окремих слідчих дій і як на практиці відбувається протоколювання перебігу і результатів кожної слідчої дії. Після застосування активних методів навчання обов'язково слідує практичне складання процесуальних актів: постанов, протоколів різноманітних слідчих дій, обвинувального висновку тощо.

Практичний досвід викладання кримінального процесу в Дніпропетровському юридичному інституті МВС України показує, що застосування активних форм навчання в поєднанні з навчальною практикою у практичних (базових) підрозділах ОВС сприяє глибокому засвоєнню положень кримінально-процесуального права і виробленню практичних навичок у курсантів відомчих вузів системи МВС України.

На підставі викладеного можна запропонувати наступні рекомендації щодо поліпшення навчального процесу у відомчих юридичних вузах системи МВС України:

1) в робочих навчальних програмах по предметах, пов'язаних з вивченням дисциплін кримінального блоку (кримінальний процес, оперативно-розшукова діяльність, кримінальне право, криміналістика), в обов'язковому порядку передбачати кількість годин для проведення занять з використанням активних форм навчання (рольових ігор, аналізу конкретних ситуацій тощо);

2) в обов'язковому порядку до планів семінарських і практичних занять по предметах, пов'язаних з вивченням дисциплін кримінального блоку (кримінальний процес, оперативно-розшукова діяльність, кримінальне право, криміналістика), включати завдання у вигляді проблемних ситуацій, рольових ігор та ін.;

3) з метою зміцнення взаємозв'язків з практичними базовими ОВС, у яких проходять практичне навчання і стажування курсанти вузів системи МВС України, проводити спільні засідання кафедр кримінального блоку з керівництвом підрозділів слідства, дізнання, ВБОЗ, карного розшуку, ВБЕЗ, БНОН, КМСН та ін. служб, на яких погоджувати зміст і направленість навчальних планів і робочих програм, а також зміст проблемних ситуацій і рольових ігор. При цьому важливою умовою має бути урахування думок практичних працівників ОВС;

4) одним з основних напрямків методичної роботи професорсько-викладацького складу відомчих вузів системи МВС України вважатимуть підготовку і видання підручників, навчальних посібників, практикумів, збірників завдань для практичних занять, розрахованих на широке використання в навчальному процесі активних форм навчання і новітніх технологій;

5) запровадити в навчальний процес нову міжгалузеву дисципліну «Доказування в юридичному процесі». В рамках цієї міжгалузєвої дисципліни вивчати питання виявлення, фіксації, дослідження, перевірки доказів та їх процесуальних джерел не тільки у кримінальному, цивільному, арбітражному і адміністративному процесі, а й під час провадження оперативно-розшукових заходів.

Надійшла до редакції 30.08.2000

*В.І. Щербина, канд. юрид. наук, в.о. нач. каф. Академії
митної служби України*

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Згідно зі ст. 43 Конституції України [1], кожний громадянин має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Конституція забезпечує реалізацію права на працю як шляхом роботи на підприємствах, в установах, організаціях різних форм власності і господарювання, так і шляхом вступу на державну службу на підставі того, що ч. 2 ст. 38 Конституції України гарантує громадянам рівний доступ до державної служби. Слід зауважити, що в органах і установах Державної митної служби України зайняті працівники, правовий статус яких визначається різними нормативними актами. Так, ст. 3 Кодексу законів про працю України наголошує: законодавство